

Rune Imberg:

Från Torpa via Ungern och Rhodos till USA

– Bo Giertz, 1900-talsteologen som alltid är aktuell

Artikeln bygger på ett föredrag som teol.doktor Rune Imberg höll i biskopshuset/LM Engströms gymnasium i Göteborg vid en samling arrangerad av Kyrklig Samling, söndagen den 31 augusti 2025, alltså på 120-årsdagen av biskop Giertz födelse.

Det görs många påståenden om både nutid och framtid. Vissa slår in, andra blir föråldrade direkt. Nu ska vi lyssna till den mest kända förutsägelsen om biskop Bo Giertz och hans betydelse. Detta påstående blev offentligt för 60 år sedan – just idag, på hans 60-årsdag, 31 aug. 1965. Det formulerades av hans vän och medkämpe *Erik Petrén* i den festskrift som Bo Giertz fick ta emot den dagen. När han fick boken bodde han i just detta hus, biskopshuset i Göteborg!

(Petrén:) När en gång vårt århundrades kyrkohistoria skall skrivas – om låt oss säga 200 år – kommer otvivelaktigt Bo Giertz att framstå som en av de stora ledargestalterna. Inte bara ur svensk synvinkel, vilket är självklart, utan även ur europeisk och allmänkyrklig.^[1]

Nu har 60 av dessa 200 år redan gått, och hittills har Erik Petréns profetiska förutsägelse stått sig väl. I en omröstning 1999, arrangerad av *Kyrkans tidning*, valdes Bo Giertz till 1900-talets främste kyrkliga ledare i Sverige.^[2] Giertz var också en av tre personer som blev föremål för en egen specialartikel i 1900-talsvolymen i serien *Sveriges historia*.^[3]

Hur ska man då sammanfatta Bo Giertz gärning, i Svenska kyrkan och i svensk kristenhet i stort? Vi återkommer till detta, men vi börjar

med att beskriva hans liv utifrån ämnet: *Från Torpa via Ungern och Rhodos till USA. Bo Giertz, 1900-talsteologen som alltid är aktuell.*

Torpa-tiden, 1938-49. Litterärt rik tid men familjemässigt tung

Bo Giertz har alltid varit "aktuell". Redan under studietiden engagerade han sig i frågor som då upplevdes som *moderna*. Giertz skrev en rad uppmärksammade artiklar, inte minst i etiska frågor. I samband med sin Palestina-resa våren 1931 lärde han känna Mellanöstern, judendomen och islam.

En av hans första texter, publicerad 1932, handlar faktiskt om begravningen av *Hussein ibn Ali al-Hashemi*. Denne man, född 1854 i Mekka och avliden i juni 1931, var emir av Mekka samt under ett antal år kung av *Hijaz* (ett rike som numera ingår i Saudi-Arabien).

Men hans litterära storhetstid inföll framför allt under åren i Torpa. Åren 1938-1949 var han församlingspräst i en liten avkrok i Linköpings stift. Han var gift med sin kära *Ninni* (Ingrid), men hon avled hastigt i samband med att deras fjärde barn föddes 1942.^[4]

Trots detta lyckades han under dessa 11 år skriva och ge ut en rad böcker, som alla blivit storsäljare och dessutom översatts till ett antal språk.^[5] Denna tid var litterärt rik men familjemässigt tung.

- *Kristi kyrka resp. Kyrkofromhet* (1939)
- Två romaner: *Stengrunden* (1941, själavårdsroman) resp. *Tron allena* (1943)
- Konfirmandboken *Grunden* (1942)
- Essäsamlingarna *Den stora lögnen och den stora sanningen* (1945) / *Kampen om människan* (1947)
- *Med egna ögon* (1948, Jesu liv i romanform)
- *Herdabrev till Göteborgs stift* (bryggat över tiden i Torpa till gärningen som biskop)
- *Via Ungern – och Tyskland! Den märkliga boken Stengrunden*

Flera av Giertz skrifter har varit kontroversiella. Inte minst gäller det hans konfirmandbok *Grunden*. Boken hamnade till och med på

regeringens bord; i samband med att Giertz utnämndes till biskop var det var en läkare som ville få den klandrad som farlig för ungdomars hälsa.^[6]

Hans mest anmärkningsvärda bok är *Stengrunden*, den självårdsroman som tryckts i minst 210.000 exemplar på åtminstone 15 olika språk.^[7]

Den senaste svenska utgåvan, 25:e upplagan, kom så sent som i år. Boken innehåller ett slutkapitel som var så politiskt känsligt att det aldrig blev publicerat på tyska. Bland annat skildrar Giertz, i ett slags drömvision, hur Stalins hejdukar skulle härja i södra Östergötland och avrätta folkets och församlingens ledare.

Detta avslutningskapitel medförde att det dröjde 11 år innan boken kom ut i tysk översättning; från 1952 gavs den ut omväxlande i Västtyskland och i DDR. Eftersom Giertz kritik mot Sovjet och Stalin var så skarp, valde förlagen att utelämna det avslutande nionde kapitlet. Boken har tryckts om i en rad upplagor på tyska, men fortfarande saknas kap. 9. Även på engelska saknades det avslutningskapitlet i 45 år, men där ville nog förlaget bara korta boken lite grann...

Den mest unika *Stengrunden*-versionen är den ungerska upplaga som utkom 1943. Jag visste om att den borde existera, eftersom den nämns i festskriften till Giertz (s. 301), men via sajten *Worldcat.org* lyckades jag inte identifiera ett enda biblioteksexemplar någonstans i världen. Jag hittade bara en ungersk upplaga från 1990.^[8] Till sist fann jag boken – i FFG:s bibliotek! Boken översattes av teologen *Lajos Wolf*. Han var en av efterkrigstidens mest kända lutherska teologer, men vi känner honom då under namnet *Lajos Ordass*. Beträffande honom och detta ungerska exemplar, se faktarutan nedan.

Via Rhodos. Bo Giertz som emeritusbiskop och den förlorade kyrkokampen

Som vi sett, var Giertz tid i Torpa mycket rik och välsignad på det litterära planet. Man har ofta menat att hans litterära verksamhet i hög grad stannade av under de 21 åren som biskop (1949-70), men det stämmer inte. Han gav ut några enskilda böcker under denna tid – bland annat en reportagebok som behandlade övergången i Afrika från mission till kyrka och en bok med kommentarer till kyrkoårstexter. Men framför allt gav han i sin tjänst som biskop ut fyra ämbetsberättelser, där han kom att dokumentera Svenska kyrkans stora förändring under den stora moderniserings- och sekulariseringsprocess som pågick under 1950- och 1960-talet. Inte minst religionssociologen Göran Gustafsson har lovordat Giertz' insatser som kyrkosociolog!^[9]

Som pensionär satsade Giertz på ett gigantiskt *bibelprojekt*. Under ett tiotal år översatte han *Nya Testamentet* till modern svenska, parallellt med att han gav ut 11 volymer med kommentarer till samtliga bibelböcker. Arbetet mynnade ut i den s k Giertz-Bibeln, NT i hans egen översättning och GT i Bibelsällskapets version 1982 (en varsam revidering av 1917 års översättning). Han gav även ut ett par populära andaktsböcker och några fristående volymer.

Som nybliven pensionär gav han ut en märklig bok, romanen *Riddarna på Rhodos* (1972). Boken skrevs utifrån perspektivet att han stod som förlorare i det kyrkopolitiska spelet. Makthavarna i kyrka och samhälle hade utfäst olika löften till de kyrkliga minoriteterna, gång på gång hade dessa löften svikits. Hur ska man som förlorare se på sin gärning? Var allt förgäves?

Slutsidorna i denna märkliga roman är bland det mäktigaste som Bo Giertz skrivit. Romanberättelsen avslutas med att stormästaren, bokens huvudperson, gråter. Men epilogen som avslutar boken antyder att skymningen följs av en gryning. Förlusten av *Rhodos*

1522 ledde i sinom tid till att de kristna lyckades försvara ön *Malta* 1565, vilket i sin tur föregick sjöslaget vid *Lepanto* 1571, då det osmansk-turkiska försöket att erövra Europa gick i stöpet. Och, apropå profetiska utsagor, denna bok innehåller ett kapitel med rubriken "Den 11 september"!

Till USA. Den globale Giertz

Runt 1960 började ett antal skrifter av Giertz översättas till engelska, bl a *Stengrunden*. Med tiden ebbade utgivningen ut, förmodligen av kyrkopolitiska skäl. Hans förlag i USA utvecklades i liberal riktning och översättaren var inte särskilt kongenial med Bo Giertz.

Men Giertz har fått en renässans i USA på senare år, inte minst inom Missouri-synoden, alltså *Lutheran Church – Missouri synod*. Inte minst professor *Robert Kolb* i St. Louis har lyft fram Giertz författarskap, och prästerna Eric Andrae och Bror Erickson samt göteborgaren Rick Wood har översatt ett antal Giertz-skrifter till engelska. Numera finns många av de viktigaste Giertz-texterna tillgängliga på engelska i USA och når på det sättet ut över världen.

Vi inledde med ett citat från Erik Petré i festskriften 1965. Låt oss återkomma med ännu ett citat, nu från hans avslutning i festskriften: *Som ungdomsledare och församlingspräst, som författare, själasörjare och predikant, som stiftschef och medansvarig i Lutherska världsförbundet samt inte minst som ledare och talesman för den levande kyrkans motstånd mot de totalitära tendenser som finns också i den moderna demokratin, har han intensivare än de flesta levat Kyrkans liv i arbete och bön, i lidande och glädje, i kärlek och kamp, i ensamhet och i trons gemenskap. Bo Giertz' kyrkohistoriska betydelse ligger inte i att han vunnit några omedelbara framgångar åt den kyrka han tjänat. Men han har pekat på den väg som Kyrkan måste gå, om hon skall kunna överleva och alltjämt fullgöra sin tjänst i världen, Vägen den smala och smärtsamma som leder genom döden till Livet. Denna*

vägvisargärning är långt ifrån ett avslutat kapitel. Först på mycket lång sikt, låt oss säga om ett par sekler, kommer dess betydelse och värde att kunna bedömas någorlunda rättvist. (Petrén, s. 12 f)
Här skulle jag egentligen slutat, men plötsligt insåg jag att jag måste addera en femte del.

Resan inom Göteborg – från biskopshuset till Örgryte

Som nyutnämnd biskop 1949 flyttade Bo Giertz från Torpa till Göteborg, till just detta biskopshus.^[10] Som pensionär 1970 flyttade han några kilometer, till Örgryte, där han kom att bo fram till mitten av 90-talet, då han flyttade till Djursholm för att komma närmare sina döttrar.

Som biskop antog han en biskopssköld på vilken det står: *Verbum crucis dei virtus*. Det är *Vulgatas* latinska återgivning av 1 Kor. 1:18, på svenska: *Talet om korset – Guds kraft*. Det var med den inställningen som Bo Giertz gick in i ämbetet som biskop i Göteborg. Giertz inleder sitt herdabrev med ett bibelcitат: *Lovad vare vår Herres, Jesu Kristi, Gud och Fader, som efter sin stora barmhärtighet har genom JESU KRISTI UPPSTÅNDELSE från de döda fött oss på nytt till ett levande hopp. (1 Petr. 1:3)* Resten av herdabrevet vittnar sedan om Giertz vision som biskop: Kyrkans läge var kritiskt, men han ville utnyttja dess kraftkällor, vilket innebar att särskilt förvalta arvet från *fornkyrkan, reformationen och kyrkväckelsen*.^[11]

Han avslutar sitt herdabrev med ett ord från Uppenbarelseboken: *Eder broder, som med eder har del i bedrövelsen och riket och ståndaktigheten i Jesus. (Upp. 1:9)*

Som biskop, och som andlig ledare, fick han uppleva mycken bedrövelse, inte minst i kyrkliga sammanhang. I detta perspektiv är det märkligt att läsa avslutningen på hans sista roman (*Riddarna på Rhodos*, 1972). Boken avslutas på ett sätt som i praktiken utgör ett

slags summering från Giertz av hans egen kyrkliga gärning. Notera särskilt slutordet i det latinska citatet:

Philippe Villeirs de l'Isle Adam [johanniterordens stormästare] dog 1534, efter år av hårt arbete och många missräkningar, just när det började gry en ny dag.

*På hans grav skrev ordensbröderna: **Victrix Fortunae Virtus**. De menade: det finns en tro som övervinner ödet. Till slut bestämmer varken lyckan eller slumpen, utan han som trots alla våra fel och misstag kan bruka dem som ställt sig i hans tjänst.*

Den latinska formuleringen *Victrix Fortunae Virtus* kan översättas med – *dygden, ödets besegrare*. Notera ordet *virtus*, detta latinska ord som återfinns både i Giertz biskopsvapen och på stormästarens gravsten i avslutningen av denna roman om johanniterna på Rhodos.

Med tanke på att stormästaren på sätt och vis framstår som Giertz *alter ego*, hans ”andra jag”, blir denna gravinskrift samtidigt en form av Giertz egen sammanfattning av sin biskopsgärning.^[12]

Stengrunden på ungerska

(citat av text och två noter från Kyrkohistorisk Årsskrift 2012, s. 170)

Anmärkningsvärt nog utkom Stengrunden på ungerska redan 1943 medan nästa roman, Tron allena, trycktes 1947. [- - -] De ungerska översättningarna, som är mycket svåråtkomliga,[13] visar sig vara insatta i ett mycket märkligt sammanhang. De är översatta av Lajos Wolf, som under kriget även översatte Gustaf Aulén och Kaj Munck. Översättaren visar sig vara en av efterkrigstidens mest kända lutherska teologer: Som protest mot nazisternas ockupation av Ungern 1944 bytte han sitt tyska efternamn till dess ungerska motsvarighet, Ordass. Han blev sedermera biskop i Ungern och 1947 vald till vicepresident i Lutherska världsförbundet. Under sina 33 år som biskop kunde han uppehålla sitt ämbete bara under fem år. Han avsattes av ryssarna både 1948 och 1958, och fick tillbringa en stor del av de övriga 28 åren i husarrest, några år även i fängelse. [14]

Noter:

- [1] Erik Petré, "Bo Giertz' kyrkogärning", i: *Till Bo Giertz 31/8 1965* (red. C H Martling m fl), Uppsala 1965, s. 1.
- [2] "From kyrkofader vann folkets röster", *Kyrkans tidning*, 49/1999, s. 1, 18-19.
- [3] Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria. 8, Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, s. 386-391. De båda andra personerna var ärkebiskop Nathan Söderblom resp. pingstvännernas ledare, predikanten Lewi Pethrus.
- [4] Bo Giertz var gift tre gånger och han fick följa alla sina hustrur till graven: G. 1932 m. Ingrid Andrén (1908-42), g. 1945 m. Elisabeth Margareta af Heurlin (1919-1968, finländska), g. 1983 m. Karin Lindén (1931-1996).
- [5] För fler detaljer kring hans författarskap, se R. I., "Fast mark eller textmässigt gungfly. Några textmässiga synpunkter på Bo Giertz' tidiga författarskap, särskilt *Stengrunden*," i: *Kyrkohistorisk tidskrift* 2012, s. 166-181.
- [6] Beträffande dessa turer, se Anders Jarlert, "Väckelse och ledarskap i en ny tid – reflexioner kring Bo Giertz första tid som ny biskop i Göteborgs stift", i *Bo Giertz – präst, biskop, författare* (red. Anders Jarlert), s. 71 ff.
- [7] Se R.I., "Fast mark eller textmässigt gungfly", s. 171 ff.
- [8] Bara upplagan från 1990 går att identifiera: <https://search.worldcat.org/search?q=Bo+giertz+hazat&offset=1>.
- [9] Göran Gustafsson, Biskop Giertz som kyrkosociolog", i R. I. (red.), *Talet om korset – Guds kraft. Till hundraårsminnet av Bo Giertz födelse*, Göteborg 2005, s. 276-295.
- [10] Beträffande biskopshuset, se R. I., "Biskopshuset i Göteborg – 7 hem", *Kyrka och Folk*, 50-53/2015, s. 8-13.
- [11] Bo Giertz, *Herdabrev till prästerskapet och församlingarna i Göteborgs stift*, Stockholm 1949, s. 5,23,83,147.
- [12] Se även R. I.: "Är det alltid segraren som skriver historien? Om Bo Giertz teologi och hans roman *Riddarna på Rhodos*", *Kyrka och Folk*, (Julnummer) 14 dec. 2017, s. 6-10.
- [13] Enligt Staxängs bibliografi (i : Carl Henrik Martling m fl (red.), *Till Bo Giertz 31 augusti 1965*, s. 301) utkom *Stengrunden* på ungerska 1943, men via internet jag har bara lyckats belägga boken i en upplaga från 1990 (jfr http://www.worldcat.org/search?q=H%C3%A1z%C3%A1t+k%C5%91szikl%C3%A1ra+%C3%A9p%C3%ADtette&qt=owc_search). Det har nu visat sig att Församlingsfakultetens bibliotek, genom förmedling av biskop Giertz, äger ett exemplar av boken i denna krigsupplaga. Exemplaret har tillhört ärkebiskop Erling Eidem och innehåller en dedikation från översättaren Lajos Wolf (Ordass) till Eidem, daterad Budapest 23 sept. 1943.
- [14] Beträffande Wolf/Ordass, se t ex Tibor Fabiny Jr, "Bishop Lajos Ordass and the Hungarian Lutheran Church", i: *Hungarian Studies* 10/1 (1995), s. 65 ff, läst via internet, <http://epa.oszk.hu/01400/01462/00016/pdf/065-098.pdf> (120607).

Publicerad i Kyrka och Folk nr 8, 2025